

УДК 28-472:373](493) “197/201”

ІСЛАМСЬКА РЕЛІГІЙНА ОСВІТА В ДЕРЖАВНИХ ШКОЛАХ БЕЛЬГІЙСЬКОГО КОРОЛІВСТВА (остання чверть ХХ – початок ХХІ ст.)

Богдана СИПКО

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн,
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна

У статті на основі нормативно-правових актів, звітів і навчальних програм досліджено еволюцію ісламської релігійної освіти в державних школах Бельгії. Здійснено короткий екскурс в історію розвитку конфесійної складової в середніх навчальних закладах і появи неконфесійного морального виховання, як альтернативи. Значну увагу приділено Шкільному акту 1959 р. Пояснені урядові мотиви надання ісламу в 1974 р. статусу визнаної державою релігії й окреслено, які наслідки це мало для появи ісламознавства в державних школах. З'ясовано причини стагнації ісламської релігійної освіти у 1975–1993 рр. і виокремлено основні тенденції її розвитку після створення 1999 р. Виконавчого комітету мусульман Бельгії. Зокрема розглянуто відмінності у підходах до уроків конфесійного морального виховання у фламандській та франкомовній спільнотах, наведено статистику щодо учнів і вчителів, які відвідували та забезпечували проведення цих уроків, а також простежені зміни в навчальних програмах з ісламознавства після 2010 р. Принагідно згаданий брюссельський досвід у вирішенні проблеми помітних релігійних атрибутів у середніх навчальних закладах.

Ключові слова: іслам, Бельгія, ісламська релігійна освіта, державні школи.

Відновлюючись після Другої світової війни, Західна Європа змінювалась в етнічному і релігійному контекстах. Для розвитку була необхідна дешева чоловіча робоча сила, яку найпростіше було знайти в країнах “третього світу”, насамперед мусульманських. Після енергетичної кризи середини 1970-х років західноєвропейські країни почали відмовлятися від прийому трудових мігрантів, допускаючи лише в'їзд за програмою об'єднання сімей. І “непомітно” іслам до початку ХХІ ст. став у країнах Європейського Союзу другою релігією за кількістю послідовників. Попри це, в українському соціумі панує переконання, що мусульманські спільноти Заходу – це гомогенні, чужорідні та відокремлені від загалу громади, абсолютно пасивні в громадсько-політичному житті.

Однак, це не відповідає дійсності, оскільки відбувається постійний взаємовплив і навіть взаємна зміна. Показовим у цьому контексті є введення ще в останній чверті ХХ ст. у низці країн Заходу, серед яких і Бельгійське королівство, факультативних уроків ісламської релігійної освіти у державних школах. Пропонована увазі читача стаття є складовою серії розвідок авторки,

присвячених аналізу ситуації зі шкільним ісламознавством у франкомовному західному просторі¹.

Дослідниці Лені Франкен із Антверпенського і Зуле Дурсун з Віденського університетів опублікували 2017 р. статтю, в якій порівняли розвиток ісламської релігійної освіти в державних школах Бельгії й Австрії². Лені Франкен із об'єктивних причин більшу увагу приділила фламандській, а не франкомовній спільноті. Інтерес у контексті нашого дослідження викликає і збірник “Бельгійський іслам у множині”, підготований за результатами колоквиуму, проведеного в грудні 2008 р. у Католицькому університеті Лувену³. Про впливи міграційного чинника на франкомовну середню освіту Королівства писала Нурія Уалі, але науковець зосередила увагу лише на програмах з історії та географії⁴. Відтак, щоби заповнити цю прогалину в аналізі розвитку ісламської релігійної освіти в Бельгійському королівстві, нами було використано нормативно-правові акти⁵, ґрунтовний звіт Дослідницького центру суспільно-політичної інформації, підготований Каролін Сагессер⁶ та навчальні програми ісламської релігійної освіти для початкової та старшої школи⁷.

Одразу після появи Бельгійського королівства та прийняття Конституції 1831 р. було гарантовано свободу віросповідання. Так, 16 стаття передбачала свободу Церкви, 17 стаття відзначала, що освіта повинна бути вільна від будь-якого примусу, 117 стаття постановляла державне фінансування культів⁸, а 181 – оплату релігійної освіти в школах⁹.

¹ Богдана Сипко, “Ісламська релігійна освіта та приватні мусульманські школи на зламі XX–XXI ст.: австрійсько-французькі контрасти,” *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету* 19 20 (2018–2019): 81–97; Богдана Сипко, “Мусульманська спільнота в освітньому просторі Квебеку (остання чверть XX – початок XXI ст.),” *Вісник Львівського університету. Серія історична*, Спеціальний випуск: На пошану професора Романа Шуста (2019): 690–705.

² Leni Franken, Sule Dursun, “Islamic Education in State Schools: a Comparative Study,” *MDPI Religions* 8 (2017), Accessed May 18, 2018, <http://www.mdpi.com/journal/religions/franken/dursun>

³ *Islam belge au pluriel*, sous la dir. de Brigitte Maréchal et Farid el Asri, (Louvain-la-Neuve: Presses universitaires de Louvain, 2012), 326.

⁴ Nouria Ouali, “Les migrations internationales dans l’enseignement belge francophone. Dynamiques d’une reconnaissance dans la pensée et les savoirs hégémoniques,” *e-Migrinter* 17 (2018), consulté le 22 février 2019, <https://journals.openedition.org/e-migrinter/1063>

⁵ “Constitution du 7 février 1831,” *Digithèque MJP*, consulté le 22 février 2019, <http://mjp.univ-perp.fr/constit/be1831.htm>; *La Constitution belge*. (Brusselle: Chambre des représentants, 2018), 80; Loi modifiant certaines dispositions de la législation de l’enseignement L. 29-05-1959, consulté le 22 février 2019, https://www.galilex.cfwb.be/document/pdf/05108_051.pdf

⁶ Caroline Sägesser, “Les cours de religion et de morale dans l’enseignement obligatoire,” *Courrier hebdomadaire du CRISP* 2140-2141 (2012): 5–59.

⁷ Cours de religion islamique et de la morale inspirée de cette religion. Programme des cours de l’Enseignement Primaire. (Brusselle: Exécutif des musulmans de Belgique, 2010), 40; Cours de religion islamique et de la morale inspirée de cette religion. Programme des cours de l’Enseignement Secondaire. (Brusselle: Exécutif des musulmans de Belgique, 2010), 34.

⁸ “Constitution du 7 février 1831”

⁹ *La Constitution belge*, 72–73.

23 вересня 1842 р., на вимогу глави уряду Жана-Батіста Нотомба, прийнято перший закон про початкову освіту, за яким у кожній комуні мала функціонувати хоча б одна початкова школа. Це могла бути й уже існуюча католицька школа, відтак державні навчальні заклади з'являлися насамперед там, де не було релігійних. Однак, навіть у державних школах релігійне виховання було обов'язковим, допускалися лише індивідуальне звільнення. 1850 р. ліберальний кабінет Шарля Рож'є постановив створити 10 атен (старших 6-річних світських шкіл для хлопців, які передували вступу в університети), ліцеїв (світських старших шкіл для дівчат) і 50 середніх шкіл (3-річні школи професійного спрямування). Специфічні назви були покликані уникнути аналогій зі старшими школами під патронатом Церкви – коледжами. У новостворених світських закладах духовенство могло лише викладати уроки релігії й інспектувати їх. Проте, під тиском Церкви Анверська декларація 1854 р. скасувала закон 1850 р.¹⁰

У 1879 р. у Бельгії створили перше профільне Міністерство освіти на чолі з членом ліберальної Освітньої ліги П'єром ван Хумбіком. З того часу кожна комуна мала заснувати нейтральну світську школу, уроки релігії в якій ставали б факультативними. Але ці зміни спровокували т. зв. *Першу шкільну війну* (1879–1884), під час якої створено розгалужену мережу католицьких шкіл, а 1880 р. розірвано дипломатичні зв'язки між Бельгією й Апостольським престолом. У червні 1884 р. католицька партія повернулася до влади й одразу скасувала міністерство освіти, повернувши ці питання до компетенції міністерства внутрішніх справ, і відновила обов'язковість уроків релігії у державних школах, які з 1914 р. оплачує Бельгійське королівство¹¹.

У 1924–1928 рр. уряд увів у школах уроки неконфесійної моралі, а в 1948 р. законом Бюзе де Шрівера встановив свободу вибору між релігійним і моральним неконфесійним вихованням у державних школах, що спровокувало т. зв. *Другу шкільну війну* (1950–1958). Урешті, у листопаді 1958 р. прийнято *Шкільний акт*, який вступив у силу 29 травня 1959 р. і передбачав свободу глави сім'ї обирати для дітей бажану школу неподалік дому та без фінансових ускладнень, нейтральність освіти, альтернативу конфесійних і світських уроків. З 1970 р. учні, які досягли 18 років, можуть обирати самі, які з перелічених навчальних занять відвідувати. Згідно 9 статті цього документу інспекція вчителів релігії покладалася на духовенство. Щороку в жовтні кожен глава релігійної спільноти передавав міністру освіти детальний звіт про стан релігійної освіти. 10 стаття передбачала, що викладачі неконфесійного морального виховання мали володіти необхідними світськими дипломами, а інспектори призначалися монархом. Цікаво, що відповідно до статті 11, оцінки за ці предмети впливають на шкільну

¹⁰ Caroline Sägesser, "Les cours de religion et de morale dans l'enseignement obligatoire," *Courrier hebdomadaire du CRISP* 2140-2141 (2012): 9.

¹¹ Ibid: 10.

¹² Loi modifiant certaines dispositions de la législation de l'enseignement L. 29-05-1959, consulté le 22 février 2019, https://www.galilex.cfwb.be/document/pdf/05108_051.pdf

успішність¹². На уроки релігії або неконфесійного морального виховання відводять дві години на тиждень.

15 липня 1988 р. питання освіти в Бельгійському королівстві перейшло у відання спільнот (франкомовної, фламандської, німецької). Таким чином, у Бельгії було поєднано три освітні мережі:

*Навчальні заклади, організовані спільнотою;

*Школи, створені комунами та провінціями;

* Вільна освіта, здебільшого конфесійна і, насамперед, католицька.

У перших двох групах повинен бути вибір між світським і релігійним вихованням, у третій – не обов'язково. На рівні спільнот теж є певні відмінності. Так, у франкомовній, вимоги до вчителів релігійних дисциплін у державних школах визначаються декретом від 20 березня 2006 р., який передбачає, що викладач має бути бельгійцем або вихідцем з іншої країни ЄС (окрім винятків, здійснених урядом), мати бездоганну поведінку, належну освіту, знання мови та не мати проблем із органами правопорядку. Згадані уроки в державних школах можуть проводитися виключно французькою, а батьки не мають права від них відмовитися¹³. Обов'язковість уроків релігії та моралі контрастує з іншими європейськими країнами, зокрема Австрійською республікою, де попри значні державні дотації, на зламі ХХ ХХІ ст. близько половини учнів відмовлялися від цих навчальних занять¹⁴.

У фламандській спільноті з 1991 р. від уроків релігії чи світської моралі можна відмовитися у старшій школі, а з 1997 р. і в початковій. Однак, у 2010–2011 н. р. лише 982 учні початкової та 1676 старшої скористалися цим правом. Також у цій спільноті після досягнення 12-річного віку рішення, який із уроків відвідувати, приймає учень, а не батько чи мати. Що ж стосується німецької спільноти, то тут, згідно 23 статті декрету від 31 серпня 1998 р., незадоволені програмою з цих дисциплін сім'ї мають право на домашню освіту дітей¹⁵.

Визнаним державою релігіям надається фінансова допомога, зокрема і на релігійне виховання у державних школах – з 1802 р. такий статус мають католицизм і протестантизм, 1806 р. – іудаїзм, 1835 р. – англіканство, 1974 р. – іслам, 1985 р. – православ'я. Для отримання цього статусу релігійній спільноті необхідно виконати п'ять критеріїв: *по-перше*, значна кількість послідовників, *по-друге*, наявність представницької структури, *по-третє*, перебувати в країні

¹³ Caroline Sägger, "Les cours de religion et de morale dans l'enseignement obligatoire," *Courrier hebdomadaire du CRISP* 2140-2141 (2012): 19-20.

¹⁴ Богдана Сипко, "Ісламська релігійна освіта та приватні мусульманські школи на зламі ХХ–ХХІ ст.: австрійсько-французькі контрасти," 85.

¹⁵ Caroline Sägger, "Les cours de religion et de morale dans l'enseignement obligatoire," *Courrier hebdomadaire du CRISP* 2140-2141 (2012): 26.

¹⁶ Herve Hasquin, "La Belgique: l'État et les Églises," en *De Georges Clemenceau à Jacques Chirac: l'État et la pratique de la loi de séparation*, sous la dir. de Robert Vanedenbusshe, (Villeneuve d'Ascq: Publications de l'Institut de recherches historiques de Septentrion, 2008): 13–32.

тривалий час, *по-четверте*, представляти певний соціальний інтерес і, *по-п'яте*, не порушувати громадський порядок¹⁶.

Формування мусульманської спільноти Бельгії, на відміну від Франції чи Великої Британії, не пов'язане з колоніальним фактором. Потребуючи дешевої робочої сили для промисловості, яка стрімко розвивалася, у січні 1964 р. уряд підписав угоду про постачання робітників із Марокко, а в липні 1964 р. – із Туреччиною. Активний в'їзд трудових мігрантів тривав до 1974 р. Після енергетичної кризи уряд толерував імміграцію за програмою об'єднання сімей, або ж надавав притулок біженцям.

Трудові іммігранти 1964–1974 рр. мали працювати на шахтах Лімбургу та Шарлеруа, металургійних підприємствах і виконувати громадські роботи¹⁷. Після закриття шахт мігранти-мусульмани концентрувалися у кварталах великих міст Гент, Брюссель, Льєж. Якщо в 1971 р. у Бельгії мешкало 120 тис. мусульман, то в 1991 р. вже 450 тис.¹⁸, а 2016 р. – 630 тис., що складало приблизно 5,9 % населення. Таким чином, на початку XXI ст. у королівстві жило вже третє покоління мігрантів, щороку реєстрували ще 3–4 тис. новоприбулих. Вважається (як і у Франції, немає графі про віросповідання у бланках переписів населення, тому неможливі точні цифри), що на початку XXI ст. лише в Брюсселі мешкало 160 тис. мусульман, тобто 17 % жителів регіону, з яких 70 % марокканського, а 20 % турецького походження. 75 % мусульман регіону мешкало в п'яти з дев'ятнадцяти комун регіону – Андерлехт, Брюссель-місто, Моленбік, Шербік і Сен-Жосс¹⁹. Характерно, що в цих адміністративних одиницях рівень прибутків населення нижчий за середній по країні. Друге і третє покоління мігрантів доволі добре “акліматизувалося” у Бельгійському королівстві. Так, чинний (з 2012 р.) бургомістр комуни Сен-Жосс у Брюсселі Емір Кір – є уродженцем Шарлеруа та сином вихідців із Емірдагу²⁰.

Цікаво, що в 1991 р. муніципалітет Брюсселя (за висловом журналістів, “найбільш мусульманського міста Заходу”) заборонив демонструвати у школах релігійну, філософську чи політичну приналежність, аби “*уникнути групового тиску*”²¹. Вважаємо, що така позиція була спричинена активною дискусією про помітні релігійні атрибути, яка розгорілася 1989 р. у громадсько-політичному просторі Франції. У 2002 р. Державна рада франкомовного регіону

¹⁷ Alain Servantie, “Les Alévis en Belgique. En quête reconnaissance au-delà de l’islam,” *Anatoli* 6 (2015): 191–193.

¹⁸ *Political Participation and Identities of Muslims in Non-Muslim States*, ed. W.A.R. Shadid, Pieter Konigsveld, (Kampen: Kok Pharos Publishing House, 1996), 15–17.

¹⁹ Corinne Torrekens, “Concentration des populations musulmanes et structuration de l’associatif musulman à Bruxelles,” *Brussels Studies* 4 (2007) [En ligne]. – URL: <https://journals.openedition.org/brussels/369>.

²⁰ Alain Servantie, “Les Alévis en Belgique. En quête reconnaissance au-delà de l’islam,” *Anatoli* 6 (2015): 195.

²¹ Denise Helly, “Pourquoi créer une instance unitaire musulmane en Belgique, en Espagne et en France?” en *La religion dans la sphère publique*, sous la dir. de Solange Lefebvre, (Montréal: Presses de l’Université de Montréal, 2005) [En ligne]. – URL: <https://books.openedition.org/pum/10491>.

передала це питання на розгляд дирекції навчальних закладів, відтак 84 % приватних брюссельських шкіл до 2003 р. заборонили ці атрибути. Тому, на відміну від Канади, де вчительки ісламського релігійного виховання, якщо вони є мусульманками, змушені приходити на уроки в хіджабі²², у Бельгії це заборонено, і були зареєстровані прецеденти звільнення з роботи на цій підставі²³.

7 травня 1968 р., згідно королівського указу, Ісламський культурний центр Бельгії, який знаходився у Брюссельській мечеті, фінансованій Саудівською Аравією, отримав статус цивільної особи. У надії подолати наслідки енергетичної кризи, 19 липня 1974 р. уряд надав ісламу статус визнаної релігії, що передбачало можливість державних дотацій і введення у державних школах ісламської релігійної освіти²⁴. Обсяг фінансування релігійної спільноти може різнитися. Так, у 1995 р. уряд виділив мусульманам еквівалент 74 тис. євро, 2000 р. – 496 тис., 2005 р. – 1,18 млн, 2006 р. – 1,314 млн, 2007 р. – 996 тис., 2008 р. – 923 тис., 2009 р. – 942 тис.²⁵.

Ще в 1975–1978 рр. організовано перші уроки ісламського релігійного виховання у бельгійських школах. Однак, з огляду на те, що за ці уроки в 1978–1993 рр. відповідав консервативний ваххабістський Ісламський культурний центр, який, відповідно до Шкільного акту 1959 р., здійснював підбір, перевірку й атестацію вчителів, серед учнів-мусульман відзначалося значне невдоволення. Так, 54 респонденти з Фландрії, опитані в 2007 р. Крістіаном Тімерманом і Ельз Вандерверен, аналізуючи власний дитячий досвід відвідин таких уроків, критикували їх за наступними критеріями: *по-перше*, неналежна підготовка вчителів, *по-друге*, відсутність чіткої педагогічної програми, *по-третє*, вчителі не знали голландської мови та не розуміли учнів, які виростили в Європі, і, *по-четверте*, на заняттях відбувалося заучування Корану без аналізу, який би забезпечив розуміння²⁶.

З огляду на переважання серед навчальних закладів Бельгії приватних католицьких шкіл (у Фландрії 62 % початкових і 74 % середніх, у Валлонії – 42 % початкових і 61 % середніх, німецькомовній спільноті – 9 % і 62,5 % відповідно) і вищого рівня викладання у них, а також невдоволення рівнем

²² Богдана Сипко, “Мусульманська спільнота в освітньому просторі Квебеку (остання чверть XX – початок XXI ст.),” 696.

²³ Caroline Sägeser, “Les cours de religion et de morale dans l’enseignement obligatoire,” *Courrier hebdomadaire du CRISP* 2140-2141 (2012): 45.

²⁴ Alain Servantie, “Les Alévis en Belgique. En quête reconnaissance au-delà de l’islam,” *Anatoli* 6 (2015): 203.

²⁵ Jean-François Husson, “Le financement public de l’islam, instrument d’une politique publique?” en *Islam belge au pluriel*, sous la dir. de Brigitte Maréchal et Farid el Asri, (Louvain-la-Neuve: Presses universitaires de Louvain, 2012): 241-258.

²⁶ Christiane Timmerman et Els Vanderwaeren, “L’expérience du religieux de jeunes musulmans de l’enseignement supérieur en Flandre,” en *Islam belge au pluriel*, sous la dir. de Brigitte Maréchal et Farid el Asri, (Louvain-la-Neuve: Presses universitaires de Louvain, 2012): 51-65.

²⁷ Leni Franken, Sule Dursun, “Islamic Education in State Schools: a Comparative Study,” *MDPI Religions* 8 (2017), Accessed May 18, 2018, <http://www.mdpi.com/journal/religions/franken/dursun>

викладання ісламської релігійної освіти в державних школах, не дивно, що 50% учнів-мусульман наприкінці ХХ ст. відвідували приватні католицькі школи²⁷.

У цій ситуації постала нагальна необхідність змін. Тому, з 1993 р. за ісламську релігійну освіту відповідав вже не Ісламський культурний центр, а Технічний комітет, а з 1999 р. – Виконавчий комітет мусульман Бельгії (затверджений королівським декретом від 4 травня 1999 р.). Виконавчий комітет мусульман Бельгії – це 17 членів, обраних Генеральною асамблеєю представників мусульман Бельгії. У виборах міг взяти участь кожен мусульманин, що досягнув 18 років і мешкав у Бельгії більше року. Щороку визнання організації підтверджував міністр юстиції²⁸. Після цих інституційних змін намітилася позитивна динаміка у розвитку ісламського релігійного виховання у державних школах, зокрема, все більше учнів почали зголошуватися відвідувати ці уроки. Кількість бажаючих у 1999–2009 рр. подвоїлася. Так, у 2009–2010 н. р. за даними

Регіон	Рівень освіти (у %) ²⁹	Моральне виховання	Ісламська релігійна освіта	Католицька релігійна освіта
Валлонія	Початкова	35,4	15,2	46,8
	Середня	57,9	15,6	23,8
Брюссель-столиця	Початкова	27,9	43	23,3
	Середня	37,2	41,4	15,2

У деяких державних школах Брюсселю, зокрема в комунах Андерлехт, Брюссель-місто, Моленбік, Шербік і Сен-Жосс, більше 90 % учнів відвідували уроки ісламського релігійного виховання.

Відтак, нагальними питаннями стали система підготовки вчителів, навчальні програми та підручники. У 2009–2010 н. р. у франкомовній спільноті у початкових класах працювало 397 вчителів ісламського релігійного виховання, у старших – 265³⁰, 2017 р. у фламандській спільноті було 734 вчителі цієї дисципліни. Однак, лише 16 % викладачів ісламознавства у початкових і 38 % у середніх школах мали відповідні дипломи. Така ситуація пояснювалася насамперед запізнілою появою системи підготовки вчителів цього профілю у Бельгійському королівстві. Щойно 1998 р. у Брюсселі стартувала перша навчальна програма, а в 2014–

²⁸ Denise Helly, “Pourquoi créer une instance unitaire musulmane en Belgique, en Espagne et en France?” en *La religion dans la sphère publique*, sous la dir. de Solange Lefebvre, (Montréal: Presses de l’Université de Montréal, 2005) [En ligne]. – URL: <https://books.openedition.org/pum/10491>.

²⁹ Caroline Sägerser, “Les cours de religion et de morale dans l’enseignement obligatoire,” *Courrier hebdomadaire du CRISP* 2140-2141 (2012): 29-37.

³⁰ Ibid: 41.

³¹ Leni Franken, Sule Dursun, “Islamic Education in State Schools: a Comparative Study,” *MDPI Religions* 8 (2017), Accessed May 18, 2018, <http://www.mdpi.com/journal/religions/franken/dursun>.

2015 н. р. започатковано магістерську програму з ісламської теології та релігійних наук на факультеті теології Католицького Лувенського університету³¹. Свідченням неналежної підготовки викладачів є й два прикрі випадки, які завершилися у червні 2012 р. звільненням двох вчителів у Брюсселі: першого за те, що замість надати адекватну допомогу учневі під час епілептичного припадку читав сури Корану, а другого – за заклик до екзорцизму щодо учнів нетрадиційної орієнтації³². 9 листопада 2016 р. фламандське міністерство освіти підписало з Виконавчим комітетом мусульман Бельгії *Заяву про залучення до якісної ісламської релігійної освіти*, яка передбачала тренінги для вчителів, актуалізацію дипломів і прийом нового інспектора³³.

Ще гострішою була проблема навчальних програм і підручників. У Фландрії перша програма з'явилася щойно в 2001 р., але була дуже консервативною. Тому в 2009–2010 н. р. вона переглянута в контексті акценту на релігійному різноманітті, основних правах і свободах людини та громадянина, загрози релігійного фанатизму. На основі фламандської розроблено програму для франкомовної спільноти.

Так, у перезатвердженій Виконавчим комітетом мусульман Бельгії у 2010 р. програмі ісламської релігійної освіти для початкової школи, читаємо, що серед завдань, які ставляться перед цим курсом, є навчити учнів “*співжити зі своїм соціальним оточенням*”, зокрема пристосовуватися до нього, бути відкритим до інших і до світу, приймати відмінності³⁴. Що ж стосується старшої школи, то тут зміни були ще помітнішими. Лейтмотивами завершальних 9–12 класів визначено відповідно: “*Погляди ісламу на етику, психологію та суспільство*”, “*Жити ісламом у плюралістичному, багатокультурному та багаторелігійному суспільстві*”, “*Внесок ісламу у розвиток цивілізації*”³⁵. Автори програми торкнулися й таких актуальних проблем, як наркоманія і тютюнокуріння, роблячи акцент на негативному ставленні ісламської релігії до цих небезпечних залежностей³⁶. При розгляді теми, присвяченій захисту мусульманина-громадянина, вчитель повинен зробити акцент на наступних гарантіях: право на життя, свобода віросповідання, свобода слова, недоторканість житла та майна, захист людської гідності, заборона дискримінації, право на освіту

³² Caroline Sägeser, “Les cours de religion et de morale dans l’enseignement obligatoire,” *Courrier hebdomadaire du CRISP* 2140-2141 (2012): 42.

³³ Leni Franken, Sule Dursun, “Islamic Education in State Schools: a Comparative Study,” *MDPI Religions* 8 (2017), Accessed May 18, 2018, <http://www.mdpi.com/journal/religions/franken/dursun>

³⁴ Cours de religion islamique et de la morale inspirée de cette religion. Programme des cours de l’Enseignement Primaire, 3.

³⁵ Cours de religion islamique et de la morale inspirée de cette religion. Programme des cours de l’Enseignement Secondaire, 4.

³⁶ Ibid, 24.

³⁷ Ibid, 28.

³⁸ Leni Franken, Sule Dursun, “Islamic Education in State Schools: a Comparative Study,” *MDPI Religions* 8 (2017), Accessed May 18, 2018, <http://www.mdpi.com/journal/religions/franken/dursun>

та працевлаштування³⁷. Що ж стосується підручників, то вони, на жаль, являли собою переклади турецьких без врахування бельгійської специфіки³⁸.

З огляду на сприяння Королівства розвитку ісламської релігійної освіти у державних школах, не виникало нагальної проблеми створення приватних навчальних закладів. У 1989 р. у комуні Брюссель-місто відкрито першу приватну мусульманську школу Аль Газалі, у 2007 р. другу, імені Авіценни у Моленбіку³⁹. Станом на 2017 р. цих визнаних державою навчальних закладів було лише чотири і всі вони концентрувалися у Брюссельській агломерації.

Отже, мусульманська релігійна освіта почала формуватися у Бельгії після державного визнання ісламу в 1974 р. Оскільки це визнання було пов'язане з політичними й економічними міркуваннями, а значний вплив на першу представницьку організацію – Ісламський культурний центр Бельгії мала Саудівська Аравія, до створення в 1999 р. повноцінної представницької структури ісламська релігійна освіта якісно не розвивалася. Проте на початку XXI ст. стала помітною низка позитивних тенденцій, зокрема, збільшення державного фінансування, формування системи підготовки вчителів у самому Королівстві Бельгія, перегляд навчальних програм, і, як наслідок, збільшення вдвічі кількості бажаючих відвідувати ці уроки.

ISLAMIC RELIGIOUS EDUCATION IN THE PUBLIC SCHOOLS OF BELGIAN KINGDOM (the last quarter of XX – the beginning of XXI centuries)

Bogdana SYPKO

Ivan Franko National University of Lviv,
Chair of Modern and Contemporary History of Foreign Countries,
1, Universytetska str., 79000, Lviv, Ukraine

In the article based on regulations, reports and curriculums the evolution of Islamic religious education in the Belgian public schools is investigated. A brief excursion into the history of the denominational component in secondary schools and the emergence of non-confessional moral education as its alternative is did. Much attention is paid to the School Act of 1959. Author explains of the government's reasons for granting to Islam in 1974 the status of the religion recognized by the state and outlining the consequences of this for the emergence of Islamic lessons in public schools. The reasons for the stagnation of Islamic religious education in 1975-1993 are found out and the main tendencies of its development after the creation of 1999 of the Executive Committee of Belgian Muslims are singled out. In particular, the differences in approaches to denominational moral education in the Flemish and French-speaking communities are considerate, statistics on students and teachers who attend and provide these lessons are submitted, as well as traced changes in the curricula of Islamic studies after 2010. Also, the Brussels experience in solving the problem of visible religious attributes in secondary schools is mentioned.

Key words: Islam, Belgium, Islamic religious education, public schools. Стаття надійшла до редколегії 5.05.2018
Прийнята до друку 20.06.2019

³⁹ Juan Ferreiro, *Islam and State in the EU. Church-State Relationship, Reality of Islam, Imam Training Centres*. (Frankfurt am Main: Peter Lang, 2011), 49.